ӨЗӘЛ КӘНД ТӘСӘРРҮФАТЫ МҮӘССИСӘЛӘРИНИН ИДАРӘОЛУНМА МЕХАНИЗМИНИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИ

В.А.ҺҮСЕЈНОВ, *диссертант*

Кәнд Тәсәррүфатынын Өзәл Бөлмәсинин Инкишафына Јардым Акентлији

Арашдырмалар көстәрир ки, өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә мәһсул истеһсалынын артымы вә игтисади сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәси башга амилләрлә јанашы билаваситә чевик, даһа тәкмил идарәетмә механизминин јарадылмасындан чох асылыдыр. Идарәетмәнин базар мүнасибәтләринин принсипләри әсасында јенидән тәшкили истеһсалын тәләб вә тәклиф әсасында гурулмасына, тәсәррүфатлараарасы сәмәрәли истеһсал-игтисади әлагәләрин јарадылмасына сәбәб олур. Базар мүнасибәтләринин инкишафы шәраитиндә өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин јарадылмасы, формалашмасы вә инкишафы зәрурилији бу истигамәтдә идарәетмәнин јени чевик механизмә малик тәшкилати-истеһсал идарәетмә гурулушунун јарадылмасыны тәләб едир. Бу исә һәр шејдән әввәл ислаһатларын кедишинин сүр'әтләндирилмәсиндән, әмлакын өзәлләшдирилмәсинин әдаләтли апарылмасындан вә бу просесин тезликлә баша чатдырылмасындан билаваситә асылыдыр.

Мә'лумдур ки, республикада әсас нөв кәнд тәсәррүфаты мәһсуллары истеһсалы илә мәшғул олан мүәссисәләр, онларын әмлакы дөвләтин табечилијиндә олмушдур. Базар мүнасибәтләрин шәраитиндә һәмин әмлак өзәлләшдирилиб јени тәсәррүфат формалары јарадылмалы вә хүсуси саһибкарлығын тәләбләринә ујғун јени идарәетмә механизми, онун тәшкилат гурулушу јарадылыб инкишаф етдирилмәлидир. Бу истигамәтдә бөјүк ирәлиләјишин олмасына бахмајараг әмлакын өзәлләшдирилмәси просесиндә бир сыра гүсурлара јол верилир, сүн'и чәтинликләр јарадылыр. Бу да јени тәсәррүфат формаларынын инкишафыны ләнкидир, мәһсул истеһсалынын артымына, онун игтисади сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәсинә мәнфи тә'сир көстәрир.

Апарылан тәдгигатлардан ајдын олур ки, һазырда өзәлләшдирилмиш тәсәррүфатларын базасында коллектив мүәссисәләр, ичарә мүәссисәләри, кәнд тәсәррүфаты истеһсал кооперативләри, кичик мүәссисәләр, кәндли (фермер) тәсәррүфатлары јарадылыб фәалијјәт көстәрир. Јени јарадылмыш вә формалашма просеси кечирән өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләри Азәрбајҹан Республикасынын ганунлары вә һәмин мүәссисәләрин низамнамәси әсасында идарә олунур. Өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин идарә олунмасы демократик принсипләрә сөјкәнмәклә онларын али идарәетмә органы һәр бир тәсәррүфатын вә мүәссисәнин көнүллүлүк әсасында тәшкил олунмуш коллективин үмуми јығынчағы, онларын идарәедичи органы исә идарә һеј'әти олмалыдыр. Мүхтәлиф формада јарадылан вә фәалијјәт көстәрән өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин идарә едилмәсинин әсас принсипләри ашағыдакылардыр: мүәссисәнин тәсәррүфат фәалијјәтиндә мүстәгиллијин там тә'мин олунмасы; мүәссисәнин тәсәррүфат фәалијјәтиндә әмлакын идарә олунмасында коллектив үзвләринин иштиракы; коллективин рәһбәр органа сечичилији; идарә һеј'әтинин јалныз коллективә һесабат вермәси.

Фәалијјәт сферасындан асылы олмајараг јени јарадылачаг вә јарадылмыш бүтүн тәсәррүфатчылыг формаларындан, хүсусилә өзәл тәсәррүфатларда мәһсулун сәрәнчамчысы һәмин тәсәррүфатын коллективи олмалыдыр. Одур ки, өзәл тәсәррүфатлар көнүллү олараг мәһсулларын тәдарүкү, е'малы вә сатышы үчүн башга нөв тәсәррүфат вә тәшкилатчыларла истәдији мүддәтә мүгавиләләр бағламаг һүгугуна маликдир. Һәмчинин мәһсулу базарда истеһлакчы мүәссисәләрә, тәшкилатлара, фәрди шәхсләрә сата биләр. Ејни

заманда өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләри мүхтәлиф нөв мәһсуллары, хүсусилә тахыл, памбыг, үзүм, түтүн, һејвандарлыг вә башга нөв мәһсуллар истеһсалы үзрә дөвләт сифариши әсасында фәалијјәт көстәрә биләр. Әлбәттә, бу тә'минатлы дахили базарын олмадығы һазырки шәраитдә өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин, һәмчинин онларын јени идарәетмә механизминин формалашмасы вә инкишафы үчүн олдугча ваҹибдир. Одур ки, мәһсул нөвләри үзрә вериләҹәк вә верилмәли олан дөвләт сифаришләри илин әввәлиндә гаршылыглы анлашма әсасында разылашдырылмалы, мүгавилә бағланмалы вә мәһсулларын гијмәти инфлјасија темпи нәзәрә алынмагла мүгавилә вә ја сәрбәст гијмәтләр әсасында һәјата кечирилмәлидир. Бунунла бәрабәр истеһсалын һәҹми, мүгавилә шәртләри, мәһсулларын дәјәри, хәрҹ маддәләри, әлдә едиләҹәк сәмәрә вә башга көстәричиләр тәсәррүфатдахили бизнес планында өз әксини тапмалыдыр.

Апарылан тәдгигатлар сүбут едир ки, инкишаф етмиш габагҹыл хариҹи өлкәләрин өзәл тәсәррүфатларын идарә едилмәси саһәсиндәки тәҹрүбәсини, республиканын рекионал хүсусијјәтләрини, кәнд тәсәррүфаты системиндә узун илләр формалашмыш инфраструктур, базар мүнасибәтләринә кечидлә әлагәдар мөвҹуд дурум нәзәрә алынмагла өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин идарәетмә органларынын тәшкилати структурлары јарадылмалыдыр.

Биз тәдгигат просесиндә јени идарәетмә системини һазырламышыг (бах I-ҹи схемә). Мүәјјәнләшдирмишик ки, рекион вә рајон сәвијјәсиндә өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин идарәетмә механизми онларын истеһсал истигамәтләринә мувафиг тәдриҹән формалашаҹагдыр. Һәмчинин рајон сәвијјәсиндә мүхтәлиф истеһсал истигамәтли өзәл тәсәррүфатларын идарәетмә системи кими ассосиасијалар, сәһмдар ҹәмијјәтләри, саһәләр үзрә ширкәт, фирма формасында идарәетмә структурлары јаранаҹагдыр. Өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләри ассосиасијаларынын тәшкилат, истеһсалат вә идарәетмә гурулушу формалашаҹагдыр.

Өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләри ассосиасијасы тәсәррүфатларын, фермерләрин гаршысында дуран мәсәләләри, истеһсалын инкишафында онларын имканларыны кенишләндирмәк, мадди, малијјә вә башга еһтијатлардан сәмәрәли истифадә илә бағлы проблемләри һәлл етмәлидир.

Ассосиасијаларын идарә едилмәсиндә али орган өзәл тәсәррүфатларын нүмајәндәләринин үмуми јығынҹағыдыр. Бу органын көмәји илә рәһбәрлијин әсас вәзифәләри мүәјјән едилир. Идарәедичи орган өзәл тәсәррүфатларын фәалијјәтини әлагәләндирмәк вә јахшылашдырмаг мәгсәдилә истеһсалат, тәҹһизат, игтисадијјат вә маркетинг груплары тәшкил едир. Истеһсалат групу билаваситә истеһсалын тәшкилинә, онлара хидмәт ишләринин јеринә јетирилмәсини тәшкил едир. Тәҹһизат групу мадди-техники тә'минат ишләрини вә бунунла бағлы башга мәсәләләри јеринә јетирир.

Өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләри ассосиасијасынын тәшкилат-истеһсал идарәетмә гурулушу

Ассосиасијанын рәһбәрлији

Идарәедичи орган

тәҹһизат групу	истеһсал групу	игтисадијјат групу	маркетинг групу

Истеһсал истигамәтләри үзрә өзәл тәсәррүфатлар

түтүнчүлүк	үзүмчүлүк	тәрәвәзчилик	тахылчылыг	памбыгчылыг
бағчылыг	әтчилик	әтчилик-сүдчүлүк	сүдчүлүк	гојунчулуг

Игтисадијјат групу тәсәррүфатларын дахилиндә, базарда вә бүтүнлүкдә игтисадијјатда баш верән дәјишикликләри изләмәли вә буна мүнасиб бизнес планларыны һазырламалы, бүтүнлүкдә ассосиасијанын, онун тәркибинә дахил олан ајры-ајры тәсәррүфатларын малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин тәһлилини апармалыдыр. Групун әмәкдашлары һәмчинин базарын тәләбинә мувафиг мүәјјән әмтәә истеһлакы үзрә конкрет лајиһә, јени тип мә'лумат јарадылмасы вә ја јени хидмәт көстәрмәси мәсәләләрини өјрәнмәлидир. Онлар тәсәррүфатларын зәиф вә күчлү тәрәфләрини, онун башга охшар тәсәррүфатлардан фәргли вә спесификлијини мүәјјәнләшдирмәк мәгсәди дашыјан истеһсал-тәсәррүфат вә коммерсија фәалијјәтини һәртәрәфли тәһлил етмәји, өјрәнмәји бачармалыдырлар.

Игтисадијјат групу һәмчинин конкрет вәзифәләрин реаллашмасы үчүн игтисадијјатда истифадә олунан конкрет малијјә, техники-игтисади вә тәшкилати механизмләри өјрәнмәлидир. Бунунла јанашы игтисадијјат групу бүтүнлүкдә ассосиасијанын, ејни заманда она дахил олан тәсәррүфатларын стратежи мәгсәдләрини инкишаф консепсијасынын ишләниб һазырланмасыны, инкишафын инвестисија програмыны, орта мүддәтли дөврү әһатә едән бизнес планынын һазырланмасыны, бизнес планынын реаллашмасы үзрә тәдбирләри мүәјјәнләшдирмәлидир. Игтисадијјат групу хүсуси әһәмијјәт кәсб едән даһа бир сыра вәзифәләри-ассосиасијанын тәсәррүфатларын инкишаф истигамәтинин игтисади мәгсәдәујғунлуғунун әсасландырылмасы, тәсәррүфат фәалијјәтинин көзләнилән малијјә нәтичәләринин илк нөвбәдә сатышын, мәнфәәтин капитала көрә кәлирин һесабланмасыны, тәсәррүфатын инкишаф истигамәтинин реаллашмасынын малијјә мәнбәләринин мүәјјәнләшдирилмәси, малијјә ресурсларынын тәмәркүзләшмә үсулларыны, мөвчуд планы реаллашдырмаға габил ишчиләрин сечилмәсини һәлл етмәлидир.

Маркетинг групу тәләби, гијмәтгојма мәсәләләрини, рекламын өјрәнилмәсини, сатышын кениш формада чанландырылмасыны, мал чешидини вә тичарәт әмәлијјатларыны, һабелә малларын сахланмасы, нәгл олунмасы, тичарәт-коммерсија һеј'әтинин идарә едилмәси, истеһлакчылара хидмәти тәшкил етмәлидир. Маркетинг фәалијјәт даирәсинин өзәл кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләр ассосиасијасы үзрә дүзкүн тәшкили вә онун базар мүнасибәтләринин принсипләр әсасында гурулмасы аграр бөлмәдә саһибкарлығын фәалијјәт саһәләри үзрә инкишафына, мүәссисәләрин сәмәрәли фәалијјәтинә әлверишли шәраит јарада биләр.

Арашдырмалар көстәрир ки, әввәлләр дөвләт мүлкијјәтиндә олан вә өзәлләшдирилән памбыгчылыг, үзүмчүлүк-шәрабчылыг, тәрәвәзчилик, мејвәчилик истигамәтли тәсәррүфатларын базасында мүхтәлиф тәсәррүфат формалары - кәнд тәсәррүфаты истеһсал кооперативләри, кәндли (фермер) тәсәррүфатлары, кичик мүәссисәләр, фәрди тәсәррүфатлар јарадылыб фәалијјәт көстәрир. Фикримизчә, бу груп өзәл тәсәррүфатларын кооперасија олунараг тәшкилат истеһсал структурунун сәһмдар чәмијјәтләри формасында јарадылмасы даһа мәгсәдәујғундур.

Тәдгигатлар көстәрир ки, бу нөв идарәетмә структурларыны мүәјјән әрази вә тәсәррүфат сәвијјәсиндә тәшкил етмәк олар. Һесаб едирик ки, сәһмдар чәмијјәтләринин истеһсал истигамәтләринә көрә үзүм истеһсалы вә е'малы, мејвә-тәрәвәз истеһсалы вә е'малы, әт вә сүд истеһсалы вә е'малы истигамәтиндә тәшкили даһа мәгсәдә мүвафигдир. Чүнки идарәетмәнин истеһсал тәшкилаты гурушунун бу гајдасы мүхтәлиф формада фәалијјәт көстәрән өзәл мүәссисәләри-кооперативләри, кәндли (фермер) тәсәррүфатларыны, кичик мүәссисәләри вә башга өзәл гурумлары кооперасија олунмаға вә интеграсија әлагәләринә кирәрәк истеһсал, е'мал, сатыш вә хидмәт сфераларыны бирләшдирмәјә вә јүксәк сәмәрә әлдә етмәјә имкан верә биләр.

